

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2023, s. 9: 273-293

**Türk Siyasal Yaşamında Muhtıra Geleneğinin Tezahürü Olarak
Halaskârân-ı Zabıtân Grubu: Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir
Değerlendirme**

The Halaskârân-ı Zabıtân Group as the Manifestation of the Memorandum
Tradition in Turkish Political Life: An Evaluation of Its Causes and Consequences

İlhan BİLİCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Assist. Prof. Recep Tayyip Erdoğan University
İlhan.bilici@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4085-7274

DOI: 10.56720/mevzu.1228623

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Şubat / February 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March 2023

Atf / Citation: BİLİCİ, İ. (2023). Türk Siyasal Yaşamında Muhtıra Geleneğinin
Tezahürü Olarak Halaskârân-ı Zabıtân Grubu: Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir
Değerlendirme. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (Mart 2023): 273-293 DOI:
10.56720/mevzu.1228623

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web:<http://dergipark.gov.tr/mevzu>|mailto:mevusbd@gmail.com

Copyright © CC BY-NC 4.0

“Kuşkusuz her ulusun tarihinde süreklilik gösteren bir çizgi vardır
ve geçmişten tam bir kopuş nadiren görülür.”

Feroz Ahmad

Öz

II. Meşrutiyet, Modern Cumhuriyet’in temellerinin atıldığı bir dönemdir ve bu dönemin en önemli aktörlerinin başında yurt dışında örgütlenen ve Batılılaşma fikriyatını gaye-i hayal edinen İttihat ve Terakki Cemiyeti yer almaktadır. Zamanla siyasal yaşamın odak noktası haline gelen Cemiyet, parlamenter sistemin tanıtılması ve topluma mal edilmesine öncülük etmiştir. Ancak, Cemiyet’in ordu ile iç içe geçmiş girift yapısı çeşitli müdahalelerle parlamenter rejimin terk edilmesine, ordu içerisinde muhtelif hizipleşmelerin ve bölünmelerin belirmesine sebebiyet vermiştir. Bahse konu klikleşme oluşumlarından biri Halaskârân-ı Zabıtân Grubu’nun ortaya çıkışıdır. Bu grubun önemi siyasal yaşamda fiziki bir mevcudiyeti bulunmamasına rağmen muhtıralarla İttihatçı iktidarın düşmesine yol açmasıdır. Bu bağlamda bir ilki oluşturmaktadır ve II. Meşrutiyet döneminde cereyan eden bu hadise, çok partili siyasal yaşamın muhtelif dönemlerinde tekerrür etmiştir. Bu itibarla askeri muhtıraların anlaşılabilmesi adına muhtıra geleneğinin ortaya çıkmasına, kurumsallaşmasına, gelenekselleşmesine veya bir alternatif olarak başvurulmasına yol açan oluşumlardan biri olması itibariyle Halaskârân-ı Zabıtân Grubu kıymetlidir. Buna rağmen söz konusu Grubu irdeleyen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu doğrultuda, mevcut çalışma İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bir tepki hareketi olarak ordu içerisinde hizipleşen Halaskârân-ı Zabıtân Grubu’nun (Kurtarıcı Subaylar) ortaya çıkışı, sebepleri ve sonuçlarıyla Türk siyasal yaşamı bağlamındaki konumunu sorgulamayı hedeflemektedir. İlk olarak, dönemin siyasi atmosferi resmedilmekte ve akabinde Halaskârân-ı Zabıtân Grubu’nun ortaya çıkmasına kaynaklık eden temel sebepler üç noktada incelenmektedir. Nihayetinde, grubun kurucu kadrosu, amaçları ve siyasal hayat açısından yol açtığı sonuçlar ele alınmaktadır. Çalışmanın modern siyasal yaşamda cereyan eden muhtıraların anlaşılmasına ışık tutacağı ve kaynaklık edeceği çıkarımında bulunulabilir. Bu minvalde, mevcut çalışma Türk siyasal yaşamında ilk defa bir hükümetin muhtıra ile iktidarı kaybetmesine yol açan bir çıkış stratejisi ve dönemin muhalif gruplarının başarısı olarak ifade edilebi-

lecek Halaskârân-ı Zabîtân Grubu'nu detaylıca ele alması bakımında dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Yaşamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Halaskârân-ı Zabîtân Grubu, Muhtıra, II. Meşrutiyet

Abstract

The Second Constitutional Monarchy was a period upon which the Modern Republic was founded, and the most important actors of this period were the Committee of Union and Progress, which was organized abroad and adopted the idea of Westernization as the goal of the ideal. The Committee, which became the focal point of political life in time, pioneered the introduction of the parliamentary system and its appropriation to society. However, the intricate structure of the Committee, which was intertwined with the army, led to the abandonment of the parliamentary regime with various interventions, and the emergence of multiple schisms and divisions within the military. One of the clique formations in question is the emergence of the Halaskârân-ı Zabîtân Group. The importance of this group is that although it did not have a physical presence in political life, it led to the fall of the Unionist power with memoranda. In this context, it constitutes a first, and this incident, which took place in the Second Constitutional Period, recurred in various periods of the multi-party-political life. In this respect, Halaskârân-ı Zabîtân Group is valuable as it is one of the formations that led to the memorandum tradition's emergence, institutionalization, traditionalizing or substituting in order to understand the military memorandums. However, the number of studies examining this Group is quite limited. In this direction, the present study aims to question the position of the Halaskârân-ı Zabîtân Group (Rescue Officers), which faction within the army as a reaction movement against the Committee of Union and Progress, in the context of Turkish political life with its emergence, causes and consequences. First, the political atmosphere of the period is depicted and subsequently, the main reasons that led to the emergence of the Halaskârân-ı Zabîtân Group are examined in three points. Finally, the founding staff of the Group, its aims, and its consequences in terms of political life are discussed. It can be deduced that the study will shed light on and be a source for the understanding of the memorandums that have

taken place in modern political life. In this respect, the present study is noteworthy in that it deals in detail with the Halaskârân-ı Zabıtân Group, which can be expressed as an exit strategy that led to the loss of power by a government with a memorandum for the first time in Turkish political life, and the success of the opposition groups of the period.

Keywords: Turkish Political Life, Committee of Union and Progress, Halaskârân-ı Zabıtân Group, Memorandum, II. Constitutionalism

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasal yaşamı açısından oldukça önemli bir role sahiptir. Zira bu dönem mutlak monarşinin meşruti monarşiye doğru evrildiği ve parlamenter demokrasiye geçiş gayretinin en hararetli olduğu zaman dilimidir. Bu süreçte siyasal partilerin kurulması ve süreli yayınlar özelinde neşriyatların faaliyetlerine müsaade edilmesi ile hem parlamento içi hem de parlamento dışı muhalefet odaklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Böylelikle dönemin siyasal iktidarına karşı denge ve denetleme işlevine sahip muhalefet için mümbit bir ortam inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde dönemin Osmanlı aydınlarının rolü büyüktür. Avrupa'da ya da yurttaki Avrupalı eğitim kurumlarında tedrisatını tamamlayan dönemin aydınları, siyasal ve toplumsal yapıdaki çöküşü durdurmak ve dağılmaya yüz tutmuş imparatorluğu kurtarmak amacıyla başta eski rejimi ortadan kaldırmak ve yerine parlamenter rejimi ihdas etmek gibi çeşitli amaçlar gütmüşlerdir.

Modern Cumhuriyet'in nüvelerinin atıldığı II. Meşrutiyet'in en önemli aktörlerinin başında yurt dışında örgütlenen ve Batılılaşma fikriyatıyla bezenen İttihat ve Terakki Cemiyeti gelmektedir. Cemiyet'in gayret ve iştiyakıyla 1908 tarihinde Meclis tekrar açılmış ve siyasal yaşamda parlamentarizme geçilmiştir. Ancak, Cemiyet'in ordu ile iç içe geçmiş yapısı bir yandan parlamenter sistemin tanıtılmasına ve topluma mal edilmesine katkı sağlarken diğer yandan çeşitli müdahalelerle parlamenter rejimin terk edilmesine ve ordu içerisinde hizipleşmelerin belirmesine yol açmıştır. Asker sivil ilişkilerinin bu niteliği modern cumhuriyetin kurulması ile birlikte de devam edegelmiştir. Zira ordunun durumdan vazife çıkarma sorumluluğu Türk siyasal yaşamında demokrasinin konsolide olması önündeki en büyük engellerden birisi olarak telakki edilmektedir. Kendini rejimin ve Batılılaşma çabalarının bekçisi olarak

telakki eden ordunun siyasal yaşam üzerindeki bu vesayetçi niteliği İmparatorluktan günümüze devralınan miras olarak yer edinmiştir. Ancak, yüzlerce yıllık geçmişe sahip olan ve gerektiği zaman “sivil siyasete yön vermek, ekonomiyi ya da sosyal hayatı ‘düzene sokmak’ gibi amaçlarla” ordunun siyaset üzerindeki etkisi her zaman aynı oranda cereyan etmemiştir: “Ordu bazen tutucu, bazen yenilikçi olarak, bazen doğrudan yönetime el koyarak, bazen de sivil siyaset üzerinde baskı kurarak iç politikaya müdahale etmiştir” (Özata, 2021, s. 186). Öte yandan, ordunun siyasal yaşam üzerindeki etkisi “dünya görüşünü asla değiştirmeyen, toplumun üzerinde duran ve ondan bağımsız bir kurum olarak” Osmanlıdan günümüze kadar “süreklilik” taşıyan bir hüviyet kazanmıştır (Ahmad, 1999, s. 11). Bu sürekliliğin inşasında II. Meşrutiyet dönemindeki asker sivil ilişkilerinin niteliği belirleyici bir etken olmuştur. Zira beş altı yıl gibi kısa bir zaman diliminde onca hadisenin – “iki kez Mebusan feshi (1911, 1913), dört hükümet değişimi, (Sait, Gazi Ahmet Muhtar, Kâmil ve Mahmut Şevket Paşa’ların kabineleri), iki savaş (Trablusgarp ve Balkan savaşları), iki komplo (Bab-ı âli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikastı)” (Tunaya, 1988, s. 313)- cereyan etmesi ve onların “konsantre Cumhuriyet tarihi” portresi çizmesi itibariyle “Meşrutiyet yılları da, kendinden sonraki zamanları anlamaya yarayacak pek çok enstrümanı sinesinde cem’ etmiş gibidir” (Alkan, 1999, s.y.). Dolayısıyla II. Meşrutiyet modern Türk siyasal hayatı açısından başta “siyasi partileşme, iktidar-muhalefet ilişkisinin kurumsallaşması ve Cumhuriyet dönemine taşınması” gibi olaylar olmak üzere asker sivil ilişkilerinin niteliği itibariyle hizipleşme ve bölünmeler açısından “siyasi bir laboratuvar” işlevi görmektedir (Çaylak, 2009, ss. 39-40). Bu temel varsayımdan hareketle, Türk siyasal hayatında demokratikleşme çabalarının kesintiye uğramasına yol açan askeri muhtıraların (12 Mart, 27 Nisan) daha sağlıklı anlaşılabilmesi amacıyla muhtıra geleneğinin ortaya çıkmasına, kurumsallaşmasına, gelenekselleşmesine veya bir alternatif olarak başvurulmasına katkı sağlayan siyasi hadiselerden biri olan Halaskârân-ı Zabıtân Grubu’nun iyi anlaşılması gerekmektedir çünkü bahse konu Grup bir dizi muhtıra/beyanname ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasal iktidardan tasfiyesine yol açması itibariyle siyasal yaşamda bir ilkin tecrübe edilmesine sebebiyet vermiştir. Grup ayrıca “hiçbir şiddet gösterisine ihtiyaç duymadan bazı kişi ve kuruluşlara gönderdiği mektuplarla etkili ola[bilmesi]” itibariyle oldukça önemlidir (Alkan, 1992, s. 133).

Bu minvalde, mevcut çalışmanın temel amacı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir tepki hareketi olarak ordu içerisinde hizipleşen Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun (Kurtarıcı Subaylar) ortaya çıkışı, sebepleri ve sonuçlarıyla Türk siyasal yaşamı bağlamındaki konumunu sorgulamaktır. Bu sorgunun gerçekleştirilmesi modern siyasal yaşamda cereyan eden muhtıraların anlaşılmasına ışık tutacağı ve kaynaklık edeceği düşüncesiyle önemlidir. Metnin akış kurgusu dönemin siyasi atmosferinin resmedilmesiyle başlamaktadır. Sonrasında, Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun ortaya çıkmasına kaynaklık eden temel sebepler üç noktada incelenmektedir. Devamında ise Grubun kurucu kadrosu, amaçları ve siyasal hayat açısından yol açtığı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Dönemin Siyasi Atmosferi

19. yüzyıl, dünya siyasal tarihine bakıldığı zaman Avrupa başta olmak üzere dünyanın pek çok coğrafyasında siyasal örgütlenmesini imparatorluk şeklinde gerçekleştiren devletler yükselen ulusçuluk tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit artık siyasal yaşamda monarşilerin yıkılmasına ve ulus devletlerin kurulmasına yol açmıştır fakat bu süreç kolay olmamıştır. Bunun nedeni, imparatorlukların yaklaşan tehdit karşısında miraslarına sahiplik etme arzusunu yüklenmeleri ve kendi vatandaş profillerini tanımlama yoluyla bir ulus yaratma telaşına bürünmeleri olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda bahse konu siyasal örgütlenmeler "eğitimden nüfus sayımına, tarih bilincinden özel hayatlarına ve basına sansür uygulamaya değin, her alanda vatandaşını kontrol eden, onu yönlendirmek isteyen ve onun her alanına müdahale etmek isteyen iktidarlar" olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekin ve Okutan, 2015, s. 34). Küresel ölçekte bu tarz gelişim gösteren siyasi eğilimler politik tarihimizde II. Abdülhamit döneminde karşılık bulmakta ve otoriter bir II. Abdülhamit portresinin çizilmesine yol açmaktadır. II. Abdülhamit döneminde benimlenen politikalar nedeniyle siyasal yaşamda muhtelif muhalif gruplar belirmiştir. Bu gruplar içerisinde yer alan ve II. Abdülhamit sonrası döneme de damga vuran en önemli örgütlenme Jön Türkler oluşumudur. Bahse konu oluşum, istibdat rejiminin yerine meşrutiyetin yeniden ihyası için ortaya çıkan muhalif bir aydın hareketi olarak tanımlanabilir ve kendi içerisinde "belli ölçüde adem-i merkezîyetçilikten ve dini, milli azınlıklara özerklik haklarının kısmen de olsa tanınmasından yana" olan liberal ekol ile "merkezi yönetim ve Türk

egemenliği” taraftarı milliyetçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Lewis, 2010, s. 289). Fransız Devrimi’nin 100. yılında bir grup askeri öğrencinin öncülüğünde İttihat-i Osmani adı altında gizlice kurulan ve sonrasında sırasıyla Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti isimlerini alarak gelişim gösteren hareket 1876 tarihli Kanun-i Esasi’yi bir kez daha yürürlüğe koyarak 24 Temmuz 1908’de Türk siyasal hayatında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesini sağlamıştır. Ancak, II. Meşrutiyet’in ilan edilmiş olması İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi krizleri çözmeye yeterli olmamıştır çünkü dönemin sorunları daha çok yapısal nitelikteydi ve kısa sürede çözülmesi pek mümkün gibi görünmüyordu. Yeniden meşruti monarşiye dönülmesine rağmen padişahın siyasi otoritesi parlamentonun üzerinde adeta gölge bir iktidar gibi varlığını hissettirebiliyordu.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte siyasal iktidarı elde etme imkânı bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidar üzerinde doğrudan tasarrufta bulunmamıştır. Daha çok perde arkasından sevk ve idare işlemini gerçekleştiremeye çalışan Cemiyet’in yönetme konusundaki siyasi tecrübe eksikliği ve iktidar kadrosunu oluşturma noktasındaki geç kalmışlığı bu süreçte önemli rol oynamıştır. Bu durum Cemiyeti, 31 Mart Vakası’na kadar 8 aylık bir süre boyunca Küçük Sait Paşa ve Mehmet Kamil Paşa gibi II. Abdülhamit ile yakınlıklarıyla bilinen sadrazamlarla çalışmaya itmiştir. Bu zorunluluk siyasal yaşantımızda ilklerin yaşanmasına yol açmıştır. Meclis çoğunluğunu elde eden Cemiyet ile kabine arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. “Bu görüş ayrılıkları, 13 Ocak 1909’da Mehmet Kamil Paşa kabinesine verilen güvensizlik oyları ile kabinenin düşürülmesine yol açılmıştır” (Tekin ve Okutan, 2015, s. 36). Türk siyasal hayatında bu hadise, meclisin güvenoyuyla düşürülmesine yol açan ilk kabine olarak yerini almıştır. Devam eden hükümet sorunlarının daha da derinleşmesine yol açan bu olay ile birlikte Hüseyin Hilmi Paşa’nın liderliğinde yeni bir kabine tasarlanmıştır.

Modern Cumhuriyet’in 1960’lı yılları ile benzer siyasi sonuçlara yol açan II. Meşrutiyet’in ilanı bir tür özgürlükçü ortama zemin hazırlamıştır. Ülke çapında farklı siyasi örgütlenmelere yol açarak farklı ideolojik eğilimlere sahip siyasal partilerin kurulmasına kaynaklık edilmiştir. Bunların başında “İttihat ve Terakki Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Ahali Fırkası, İslahat-ı Esasiye-yi Osmaniye Fırkası,

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası (Fırka-yı Muhammediye), Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-yı İbad), Fedekaran-ı Millet Cemiyeti" (Tekin ve Okutan, 2015, s. 36) gibi siyasi partiler gelmektedir. Bu oluşumların yanında bahse konu dönemi tam bir hürriyet ortamına dönüştüren farklı siyasal, ideolojik ve kültürel kaygılara sahip cemiyetvari -Mason Locaları ve Türk Ocağı gibi- örgütlenmeler ile çeşitli sosyal kesimlerin menfaatini savunmak üzere ayrılıkçı grupları temsilen örgütler de baş göstermiştir (Tekin ve Okutan, 2015, s. 36). Fakat bu durum çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki marjinal muhalif grupların desteğiyle "Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit Yunanistan'a ve Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'a kaybedilmiş[ti]" (Tekin ve Okutan, 2015, s. 37). Ülke çapında yapısal sorunlardan kaynaklı huzursuzluk giderek artış göstermiş, siyasi suikastlar gerçekleştirilmeye başlanmış hem iç hem de dış politikada siyasi iktidarın bir tür "sahipsizliğinden" (Tekin ve Okutan, 2015, s. 37) mütevellit siyasi istikrarsızlık giderek derinleşmiştir.

İç ve dış politikada çizilen ve yaşanan karamsar tablonun bir sonucu olarak 31 Mart Vakası adıyla siyasal hayatımıza yer edinen hadise cereyan etmiştir. İttihatçılar tarafından bu hadisenin müsebbipleri olarak muhalif örgütlenmeler ve II. Abdülhamit görülmüştür. Bu örgütlenmelerin başında dönemin liberal çizgisinde bulunan Ahrar Fırkası ile İslamcı ve muhafazakâr nitelikler barındıran İttihad-ı Muhammediye Fırkası yer almaktadır. Ayaklanma, sonuçları itibariyle oldukça önemlidir. Zira isyanı bastırmak üzere İstanbul'da bulunan ordunun yetersiz ve isteksiz oluşu üzerine Mahmut Şevket Paşa komutasındaki 3. Ordu birlikleri arasında bulunan Hareket Ordusu Selanik'ten yola çıkmış ve ayaklanmayı bastırmıştır. Ancak, isyanın sürdüğü esnada isyancılar kabinenin istifasını istemiş ve bu talepte de başarılı olmuştur. 31 Mart Vakası'nın en önemli sonuçları itibariyle İttihatçılarca II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi olmuştur. Adım adım mutlak iktidara yürüyen Cemiyet üyeleri zamanla muhalefete yönelik baskıcı ve otoriter bir iktidar süreci tecrübe etmişlerdir. Zira ayaklanmanın bastırılması için sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu tedbir doğrultusunda muhalefete karşı sert politikalar benimsenmiştir (Türe, 2013, s. 43). Dolayısıyla 31 Mart Vakası sonuçları itibariyle bir tek İttihat ve Terakki'nin menfaatine olmuştur (Tekin ve Okutan, 2015, s. 38). Diğer taraftan, asker sivil ilişkilerinin niteliği itibariyle de bahse konu hadise önemli bir

sonuca yol açmıştır. 31 Mart Vakası'na kadarki süreçte asker, siyasilerin yanında ikinci derecede rol oynamaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sadece küçük rütbeli subayların üye oldukları bilinmekteydi. Fakat, bu hadiseden sonra yüksek rütbeli subayların siyasete müdahil olduğu ve Cemiyet'e üyelik kaydı yaptırdıkları görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, askerin siyasal yaşam üzerindeki rolü çok daha fazla görünür olmuştur. İttihatçılarca olumlu karşılanabilecek bir durum gibi gözükse de bu durum zamanla ordu ve Cemiyet içerisinde hizipleşmelere ve iktidar kavgalarına yol açacaktır. Özellikle yüksek rütbeli muvazzafların Cemiyetin karar ve eylemleri üzerinde giderek artan otoriteleri askeri ve siyasi gereklerin birbirlerine karışmasına yol açmıştır (Öztürk, 1993, ss. 43-44).

Siyasal iktidar sürecinde mutlak hakimiyet elde eden Cemiyet, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sürecinde destek gördüğü diğer muhalif gruplarca şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun sebebi, Cemiyet'in yeni bir istibdat idaresinin simgesi haline gelmeye başlaması olarak ifade edilebilir. Bu gelişme karşısında muhalif gruplar parlamento içerisinde ve dışında yeni bir cepheleşmeye girişmişlerdir. "İlk ciddi örgütlü muhalefet olarak" (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 144) Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) çatısı altında "Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ve bağımsız milletvekillerin"den (Tekin ve Okutan, 2015, s. 39) oluşan güçlü bir Cemiyet karşıtı oluşum baş göstermiştir. İttihatçıların kendi istibdat rejimlerini kurmaya karşı girişilen bu yeni hareket ideolojik olarak ortak bir dünya görüşüne sahip değildir. HİF İttihatçılar'dan "nefret etmelerinin dışında hemen hemen hiç ortak noktaları olmayan muhafazakâr ve liberallerden" oluşan (Zürcher, 2018, s. 128) "bir çeşit birleşik muhalefet cephesidir" (Çaylak, 2009, s. 40). Dolayısıyla, türdeş olmayan unsurlardan müteşekkildir ve tek amaçları İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmaktır. Bu amaçla 1912 seçimlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında girilmiştir. Ancak, gittikçe artan ve toplumda da karşılık bulan muhalefet karşısında İttihatçılar yeni bir manevra alanı oluşturarak Kanuni Esası'de bir dizi değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Meclisin feshini kolaylaştırmak ve muhalefeti parlamento dışında tutmak gibi önlemlerden baskı uygulamaya kadar çeşitli politikaları benimsemişlerdir. Muhalif siyasi partiler bu önlemlerin gölgesinde tarihte sopalı seçimler olarak bilinen 1912 seçimlerine girmiş ve İttihat ve Terakki'nin mutlak zaferiyle yenilgiye

uğramıştır. 31 Mart Vakası sonrası iki aylığına getirilen sıkıyönetimin süresi uzatılarak yapılan 12 Mart seçimleri “tarihimizdeki ilk erken genel seçimdir” (Türe, 2013, s. 47). İttihatçılar “seçimler sırasında muhalefeti sindirmek ve seçmenleri yönlendirmek için idari ve askeri yöneticileri” (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 145) kullanmaktan basın ve cemiyetler üzerinde denetimler sağlamaya (Hale, 1996, s. 47) kadar bir dizi denetim mekanizması kurmuştur. İttihat ve Terakki'nin artan nüfuzu karşısında başarısız olan siyasal partiler, muhalifleri farklı oluşumlardan medet ummaya sev etmiştir. Bu oluşumlardan birisi de ordu içerisinde meydana gelmiştir. Cemiyet'in orduda güçlü olması ve mensubu olan muvazzaflara ayrıcalıklar tanınması gibi çeşitli sebeplerden dolayı askerler arasında muhtelif hizipler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de varlığı bilinen ancak fiziki olarak görülemeyen Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'dur. Zabıtân Grubu böylesi bir tarihsel birikimin, siyasal istikrarsızlığın ve otoriter iktidarın sonucudur. O halde konumuz açısından bu oluşuma yakından bakmak faydalı olacaktır. Fakat, öncelikle Grubu doğuran faktörler ele alınacaktır.

Asker Sivil İlişkilerinin Yeni Bir Tezahürü Olarak Halaskârân-ı Zabıtân Grubu Sebepleri

Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun oluşumuna kaynaklık eden çeşitli faktörler ve olaylar bulunmaktadır. Ancak, bu olay ya da faktörleri öncelikle Cemiyet'in ordudaki müdahalesi ya da manevrası üzerinden okumaya başlamak daha yararlı olacaktır. II. Abdülhamit döneminden meşrutiyetin ilan edildiği ve Cemiyet'in siyasal iktidarı elde ettiği zaman dilimine kadar ordu içerisindeki tayin ve terfiler normal olağan akışında gerçekleştirilmekteydi. Ancak, II. Meşrutiyet döneminde siyasal iktidardaki gücünü gittikçe konsolide eden Cemiyet, kendine yakın gördüğü subaylara tayin ve terfilerde öncelik tanırken muhalif subayların taleplerine kayıtsız kalmıştır. Liyakate bakılmaksızın gerçekleştirilen bu eylem ordu içerisinde kırılmalıkların baş göstermesine yol açmıştır (Özata, 2021, s. 195). Diğer taraftan ordu içerisinde zaten var olan imtiyazını daha da artıran Cemiyet, mevcut nüfuzunu kullanarak haksız bir rekabet ortamının oluşmasına yol açmıştır. Sait Paşa hükümeti tarafından hazırlanan *Tasfiye-i Rütbe* kanunu ile muhalif subayların terfileri engellenmiş ve merkezden uzak bölgelere tayinleri gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, ordu içerisinde bulunan genç ve yaşlı subaylar arasındaki görüş farklılıkları da or-

dudaki mevcut huzursuzlukları körüklemiştir. Bir tür otorite inşa sürecinde ordunun üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan Cemiyet, *Alaylı-Mektepli* (Yaşlı-Genç) ayrımını gözeterek yaşlıların yerine gençleri ataması zamanla *sizden-bizden* ayrımına sebebiyet vermiştir (Çeviker, 2022, s. 163). Ordu içerisindeki bu gelişmeler Cemiyet'in kendisi ile bağlantısı olmayan subayların örgütlenmesine yol açmıştır. Zira Cemiyet'e karşı münferit hareket edilemeyeceği ve artan güce karşı konulmayacağı düşüncesi hâkim bir kanı olmuş olsa gerektir ki Halaskârân-ı Zabîtan Grubu yani Kurtarıcı Subaylar adıyla ordu içerisinde muhalif bir kanat belirmiştir.

Ordu içerisinde hizipleşme sürecini artıran faktörlerden bir diğeri siyasal yaşamda "Sopalı seçimler" olarak bilinen 1912 tarihli ilk genel seçimdir. Yukarıda da kısmen değinildiği üzere bu seçimde Cemiyet hem muhalefeti sindirmek hem de seçmenler üzerinde tahakküm kurmak üzere askeri ve idari kadrolarda bulunan devlet personellerini seferber ederek seçimler üzerinde "güçlü bir denetim mekanizması kur[muştur]" (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 145). Bu mekanizma seçimlerin mutlak bir galibiyetle Cemiyet tarafından kazanılmasına yol açmıştır. Aksinin vuku bulması pek de mümkün olmasa gerektir çünkü "mevcut seçim sistemi adil, genel ve eşit oy ilkelerini gerçekleştirebilecek bir yapıda değildir" (Türe, 2013, s. 67). Diğer taraftan seçimler ülke genelinde aynı ayda vuku bulmamıştır. Seçim bölgesel ve yerel birimlere göre belirlenmiş ve farklı tarihlerde yapılmıştır. Bahse konu durum seçim sonuçlarına bağlı olarak farklı tertiplerin yapılmasına yol açmıştır (Türe, 2013, s. 67). Bu şartlar altında gerçekleştirilen 1912 seçimleri sonuçları itibariyle muhalefetin parlamentodan tasfiyesine sebebiyet vermiştir. Ülkedeki seçmen sayısının artışı beraberinde mebus sayısını da artırmıştır: 1908'de 275 mebus varken 1912 yılına gelindiğinde bu sayı 278'e ulaşmıştır (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 145). Buna rağmen yeni meclise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı temsilen ancak 15 mebus girebilmiş; "İsmail Kemal Bey gibi önde gelen muhalif liderler ve Rum toplumunun en tanınan temsilcilerinden Buios (Boşo) tekrar seçilememiş"; Rumlar ancak 15 mebus ile temsil edilebilmiş ve Taşnaktsutyân'a taahhüt edilen 19 mebusluktan ancak 9'u Cemiyet tarafından belirlenen kişilere verilmiştir (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 145). Sonuç olarak Cemiyet "şiddet ve gözdağıyla çoğunluğu sağla[yarak]" Meclis-i Mebusan'ı, "itaatkâr bir alet" konumuna getirerek "bir avuç muhalif aday"ın seçilmesini sağlamıştır (Zürcher, 2018, s.

128). Böylelikle muhalefetten yoksun oluşturulan yeni meclis “İTC için adeta dikensiz bir gül bahçesi” olmuştur (Türe, 2013, s. 68).

Hileli seçimler sonucu oluşan meclisin toplanmaya başladığı ilk dönemlerde siyasal iktidar yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Bahse konu kriz Arnavutluk isyanıdır. Bölgede 1910 yılından beri irili ufaklı isyanlar baş göstermiştir. Ancak Mayıs 1912’de başlayan isyana Kuzey Arnavutluk’ta bulunan Hristiyanların öncülük etmesi ve mecliste temsil imkânı bulamayan Müslümanların destek vermesi (Uslu ve AYTEKİN, 2016, s. 146) ile İtalya ve Yunanistan’ın körüklemesi (Türe, 2013, s. 69) ayaklanmanın seyrini değiştirmiştir. Ahmet Turan Alkan’ın da belirttiği üzere, bu isyanın görünür temel sebeplerinden biri “birçok Arnavut mebusun Meclis dışında kalması[dır]” (Alkan, 1992, s. 123). Daha çok iç politika ve mahalli meselelere dönük arzuları olan isyancıların merkezi otoriteden şu talepleri bulunmaktadır (Alkan, 1992, s. 126):

1. Kabinenin ıskatı,
2. Meclis’in feshi ve yeni intihab,
3. Hizmet-i askeriye'nin mahallî olması,
4. Memurların Arnavutlar’dan tayini ve Arnavutça’yı bilmeleri.

Bu talepler göz önünde bulundurulduğu zaman Arnavutluk isyanının bir tür ulusçuluk ya da bağımsızlık gayesiyle güdülmeye çalışıldığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Ancak sonuçları itibarıyla oldukça önemli etkilere yol açmıştır: Siyasal iktidarın otoritesinin sarsılması, kabine üyelerinden bazılarının istifası ve sonrasında Sait Paşa Hükümeti’nin çekilmesi ve daha sonra kurulan Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi’nin de Meclisi feshetme kararı gibi önemli olayları meydana gelmiştir (Alkan, 1992, s. 129; Lewis, 2010, s. 302). II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin cereyan eden siyasi sorunlara çözüm olacağına ve meşruti monarşinin istikrara kavuşacağına ilişkin hâkim olan kuvvetli kanı giderek kan kaybetmeye başlamıştır. Özellikle isyanın baş gösterdiği ve ivmelendiği bir zaman diliminde ordu içerisindeki huzursuzlukların aynı zaman dilimine denk gelmesi “Halaskârân-ı Zabıtân Grubu Hareketi[nin], bu anlamda Arnavutluk İsyanı’nın bir sonucu olarak” görülmesine yol açmaktadır (Alkan, 1992, s. 130).

Kuruluşu, Amacı, Faaliyetleri ve Yol Açtığı Sonuçlar

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezini Rumeli'den İstanbul'a taşınması ve orada müstebitleşmesi, Rumeli'de gizli ve yeni bir askeri muhalefetin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Öztürk, 1993, s. 44). Bu muhalefet bir grup subay tarafından Mayıs-Haziran 1912 tarihinde İstanbul'da (Lewis, 2010, s. 302) kurulan Halaskârân-ı Zabıtân Grubu olarak siyasal yaşamdaki yerini almıştır. Grubun nasıl oluştuğunun belirsizliği hala güncelliğini korumaktadır. Fakat, "İttihat ve Terakki karşısındaki birikimin askeri cephesini kurmak ve ordu içindeki muhalefeti örgütlemek isteyen bir eylemi temsil etme amacı açıktır" (Tunaya, 1988, s. 324). Grup, Kemal Karpat (2013, s. 104) tarafından "tedhişçi, ihtilalci bir grup" olarak nitelendirilmektedir. Her ne kadar silah gücünü ihtiva eden şiddete başvurarak taleplerini gerçekleştirmeye çalışmamış olsa bile halihazırda Rumeli'deki isyancı subaylarla irtibat halinde bulunmasından ötürü Grup darbeci ve cuntacı olarak nitelendirilebilmektedir. Diğer taraftan Hareket'in ortaya çıkışı Osmanlı siyasal yaşamında asker-sivil ilişkilerinin en muğlak olduğu bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Dolayısıyla içinde bulunduğu konjunktürün bir ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Zira o "Osmanlı siyasî hayatında giderek bir üslup halini alan askeri müdahalelerin tipik bütün elemanlarını" barındırmasından ötürü "orduda bir grup zabitin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır belirtmesi bakımından" oldukça önemli bir karşılığa sahiptir (Alkan, 1992, s. 130) çünkü dönemin siyasal sistemi sahip olduğu kurumsal mekanizmaların işlevliğini yitirmesi dolayısıyla durumdan vazife çıkaran ve siyasal yaşamın bir parçası olarak kendilerini gören bir grup hevesli zabitleri cesaretlendirmiştir. İşte bu cesarettir ki Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun/Hareketi'nin kurulmasına yol açmıştır.

Grubun kurucu ve çekirdek kadrosu ise "Erkan-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal (Şenkıl) Bey, Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey, Bahriye Binbaşısı İbrahim (Aşki) Bey ve Yüzbaşı Kudret Bey" (Alkan, 1992, s. 133) gibi orta derece subaylardan oluşmaktadır. Ahmet Turan Alkan, Cemal Gürsel'in hatıratlarında yer alan bilgilere göre Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Ali ve Tefik Bey de kadronun içerisinde yer alan isimlerdendir (Alkan, 1992, s. 133). Ancak, kurucu kadroya ilişkin farklı isimlere/değerlendirmelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Aydın'a (1990, s. 13) göre Halaskârân-ı Zabıtân Grubu Erkân-ı Harb Kaymakamı Muğ-

lalı Mustafa Bey'in amirliğinde Yüzbaşı Halim Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve sivil kanattan İlhami Bey tarafından oluşmaktadır. Dolayısıyla kurucu kadroya ilişkin net ve mutlak bir bilgiye ulaşmanın güçlüğüne belirtmek yerinde olacaktır. Zira farklı kaynaklarda muhtelif bilgilere ulaşmak mümkündür.

Gayrimeşru görülen hükümetin ve Meclis'in fes edilmesi, İttihat ve Terakki iktidarının yıkılması, yeni ve serbest seçimlerin yapılması (Öztürk, 1993, s. 44), "yönetimde meşrutiyet esaslarının yeniden kurulması ve korunması" (Tekin ve Okutan, 2015, s. 40) ve anayasal meşruiyete dönülmesi (Lewis, 2010, s. 302) gibi rejime yönelik öncelikli hedeflerinin yanında Grup "ordunun siyasetten elini çekmesini de talep ediyordu" (Lewis, 2010, s. 302; Hale, 1996, s. 48). Bu bağlamda, Grup esas itibariye askerinin siyasal yaşama dahil olmasıyla birlikte yol açılan olumsuz durumların bilinciyle hareket ederek ordunun kışlaya dönmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur. Bu amaçla da taleplerinin başarılı olması durumunda mensuplarının memuriyet gibi bir görev talebinde bulunmayacaklarına dair beyanatlar alınmıştır (Hale, 1996, s. 48). Ancak benimsenen yöntemin gerçekleştirilmek istenen amaç ile çelişir nitelikler taşıdığı gün gibi aşikardır. Yani, Zabıtân Grubu ordunun siyasal yaşamdan çekilmesini talep etmiş ve bu durumun gerçekleştirilmesi sürecinde ordunun aktif rol oynamasını istemiştir (Türe, 2013, s. 68). Bu vesileyle parlamento dışında kalan muhalefetin de desteği alınarak çıkış yolunun ancak "askere askerle karşı koyma, eylemi eylemle karşılama yolu" ile mümkün olabileceği düşünülmüştür (Tunaya, 1988, s. 325). Ordunun siyaset yapmaması gerektiğini savunmasına karşın zamanla Cemiyet karşıtı bir cepheye dönüşmüştür. Bu doğrultuda Cemiyet'in asker ve sivil temsilcileriyle mücadelede bulunulmuştur. Bu uğurda Grubun taleplerinin tesis edilmesi ve siyasal iktidar üzerine hakimiyet kurması adına bir dizi muhtıra (beyanname) ilan edilmiştir. İlan edilen bu muhtıralara resmî hüviyet kazandırmak üzere mühür yaptırılmıştır. Bu mühür Grubun alametifarikası olmuştur.

Ordu içerisinde hizipleşme hareketinin ortaya çıkmasıyla beraber Arnavutluk'taki vaziyet haziran sonu itibariyle çok daha vahim boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Gelişen bu durum karşısında çaresizliğini gizleyemeyen Said Paşa liderliğindeki İttihatçı hükümete karşı hem asker hem de sivil kanattan huzursuzluklar/eleştiriler patlak vermiştir. Bu durum karşısında Harbiye Nazırlığı görevini ifa eden Mahmut Şevket Paşa 9 Temmuz'da istifasını talep

etmiştir. Fakat, ilan edilen istifa eleştirilerin dozunu dindirmeye yeterli olmamıştır. Bunun üzerine 15 Temmuz'da hükümet güvenoyu alınması gerektiğine hükmetmiştir. Yapılan açıklamalar neticesinde 4 ret oyuna karşılık hükümet güvenoyunu almıştır (Lewis, 2010, ss. 302-303). Ancak, bu gelişme Halaskârânı Zabîtân Grubu'nu durdurmaya yeterli olmamıştır. Grup, gelişen siyasi hadiseler karşısında ülkenin durumunu ve kurtuluş reçetesini ele alan bir beyanname yayınlamıştır. Bununla birlikte Askeri Şura vasıtasıyla Padişah'a ulaştırılmak üzere bir bildiri de hazırlanmıştır. Bu yazılı dokümanların yanında bazı askeri hazırlıkların ve hareketliliklerin de cereyan ettiğini ifade etmek mümkündür (Lewis, 2010, s. 303). Gelişen bu olaylar karşısında Meclis'ten büyük oranda güvenoyu almasına karşılık Sait Paşa ve kabinesi 17 Temmuz'da istifa etmek durumunda kalmıştır. İstifanın verildiği süreçte Grup, Bostancı'da yapmış olduğu toplantı neticesinde üç farklı talebini dile getirmiştir: "Nazım Paşa harbiye nazırı, Kamil Paşa da hükümet üyesi olacaktır. Sadrazamlık ise Sultan'ın tercihinin bırakılıyordu" (Lewis, 2010, s. 303). İlan edilen beyanname Osmanlı parlamenter sisteminin kesintiye uğramasına neden olmuştur çünkü mevcut siyasi atmosfer (Balkan Savaşı gibi sebepler) yeni bir seçimin yapılmasına müsaade etmemektedir (Uslu ve AYTEKİN, 2016, s. 146). Dolayısıyla Cemiyet karşıtı muhalefet odaklarının niteliğinde çeşitlenme meydana gelmiş ve siyasal muhalefette askeri muhalefetin önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır. "Meşrutiyet'in ilanından itibaren İTC'in yanında, daha doğrusu emrinde görünen ordu, ilk kez olarak gücü ve kapsamı tam olarak kestirilemeyen bir kısmıyla İTC'nin karşısına geçmişti" (Türe, 2013, s. 69).

Nihayetinde, Halaskârân-ı Zabîtân Grubu'nun talepleri karşılık bulmuştur. İlgili talepler doğrultusunda yeni kabine 22 Temmuz 1912 tarihinde kurulmuştur. Yapılan yeni görev tanzimleri şu şekildedir: Sadrazamlık makamı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya, Harbiye nazırlığı Nazım Paşa'ya, Şuray-ı Devlet reisliği Kamil Paşa'ya, Adliye nazırlığı Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve Dahiliye nazırlığı da Avonyalı Ferit Paşa'ya verilmiştir (Türe, 2013, s. 69). Çok sayıda yaşlı tecrübeli devlet adamı ile kurulan bu ulusal birlik kabinesi (Zürcher, 2018, s. 129) Zabîtân grubunun talepleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır ve tarihte "Büyük Kabine" olarak yer edinmiştir. Kabine aynı zamanda Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığına atanmasından dolayı da "Baba-oğul Kabinesi" ola-

rak adlandırılmaktadır (Tekin ve Okutan, 2015, s. 41). Yeni kabinenin kurulmasıyla birlikte Zabıtân Hareketi'nin etrafında kenetlenmiş muhalefetin "ilk ve temel talebi karşılanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardan uzaklaştırılmıştır" (Lewis, 2010, s. 304). Dahası, muvazzaf subayların siyasal yaşama dahil olmalarını engelleyen yazılı beyanatlar alınmıştır: "Gizli ve açık hiçbir siyasi örgüte dahil olmayacağıma ve devletin iç ve dış işlerine hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğime dair namusumun üzerine ve Allah'a yemin ederim" (Lewis, 2010, s. 304). Zira bu yeni kabine Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasal kargaşanın temel sebebini, muvazzaf subayların siyasetle iştigal etmesine ve Cemiyet'in sorumsuz politikalarına bağlamaktadır (Zürcher, 2018, s. 129). Kabinenin teşekkülü ile birlikte İttihatçı subayların gücünün kırıldığı düşünülmüştür. Ancak, kabine arzu edilen performansı/tarafsızlığı sergileyememiş ve beklenen icraatları tam olarak ifa edememiştir ki ömrü de kısa süreli olmuştur (Tekin ve Okutan, 2015, s. 41).

Büyük Kabine dört ay gibi kısa bir zaman diliminde iktidarı elinde bulundurabilmiştir. Bu süreçte iki önemli gelişmenin hayata geçirilmesinde aktif rol oynamıştır. Öncelikle Cemiyet'e ve üyelerine karşı propagandalar yürütmüş ve gerçekleştirilen bu propagandalar bazılarının tutuklanmasına yol açmıştır. Diğer taraftan 31 Mart hadisesi sonrasında siyasi yasaklı konumunda bulunan ve sürgüne gönderilen 130 kadar muhalif 1 Ağustos 1912 tarihli bir kararla affedilmiştir. İkinci olarak etkisini ve gücünü muhafaza eden Halaskârân-ı Zabıtân Grubu 1912 seçimleri sonucunda oluşan meclise "Fındıklı Tiyatrosu" nitelendirmesinde bulunarak onu gayrimeşru saymıştır. 25 Temmuz 1912 tarihinde meclis başkanı Halil Bey'e bir tehdit mektubu gönderilerek meclisin lağvedilmesi istenmiştir (Türe, 2013, s. 70). Benzer bir mektup da Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Bey'e (Uşaklıgil) gönderilmiştir. Bu mektupların ortak noktalarını şu şekilde belirtmek mümkündür: "1- Meclis-i Mebusan'ın derhal feshi, 2- Meclis'in feshine Halil Bey'in (Menteşe) engel çıkarmayacağına dair teminat verilmesi, 3- Halit Ziya Bey'in istifası" (Alkan, 1992, s. 136). Bu gelişmelerin üzerine Padişah'ın da rızasıyla birlikte Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi, Büyük Kabine'nin başarılarından bir diğeri olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak, iç ve dış konjoktüre bağlı olarak yeni seçimlerin ne zaman yapılacağı belirtilmemiş olup Büyük Kabine meclisin olmadığı bir ortamda hükümet etme işlevini yürütmüştür (Türe, 2013, s. 70). Bu gelişmeler üzerine

Halaskârân-ı Zabîâtân Grubu meşru ve yasal bir örgütlenmeymiş gibi programını ve beyannamesini ilan etmiştir. Kim tarafından kaleme alındığı henüz bilinmeyen bu programın belli başlı noktalarını şu şekilde belirtmek mümkündür (Alkan, 1992, s. 137):

1- Meşrutiyet'e bağlanan ümitler boşa gitmiştir.

2- Bu şans iyi kullanılmadığı için Avrupa'da Osmanlıların "**Hükümet-i Müstakile**" ile yaşayamayacağı fikri belirmektedir.

3- Bu yüzden orduya yeniden görev düşmektedir.

4- Devamlı borçlanma ile ordunun ihtiyaçları karşılanamaz.

5- Meşrûti esaslara dayalı bir yönetim ve orduda adâletin hakim kılınmasıyla işler düzelebilir.

Yukarıdaki maddeler esasında bir kısım muvazzaf subayların duygu ve düşüncelerini resmetmekten öte bir anlam taşımamaktadır. Fakat, kendi tasavvurları nispetinde çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. İlgili metinde ayrıca Zabîâtân Grubu ordu-siyaset ilişkisinin muğlak bir alan haline geldiğini ve mevcut siyasal partilere tarafsız yaklaşıldığını ortaya koyarak üç temel maddele talepte bulunmuştur (Alkan, 1992, ss. 137-138):

1- Kabine hemen çekilerek, yerini Avrupa'nın emniyet ve itimadını kazanabilir, müteşebbis, namuskâr ve muktedir kişilerden oluşan bir kabineye bırakılmalı,

2- Hükümetin işine hiç kimsenin, gayrimesul hiçbir kuvvetin müdahale etmemesi sağlanmalı,

3- Meclis feshedilerek, yeni seçimler jandarma ve polis müdahalesinden uzak yapılmalıdır.

Bahse konu bildirin devamında ise ordunun nasıl ıslah ve restore edileceğine ilişkin fikir örüntülerine yer verilmektedir: "Bundan böyle ordu Meşrutiyet tehlikeye düşmedikçe siyasete karışmamalı, sivil görevlerde çalıştırılan zabitler aslî vazifelerine dönmeli, disiplin ve adaletle önem verilmeli, özlük işlerinde kimsenin kırgınlığına yol açmayacak âdil düzenlemeler yapılmalıdır" (Alkan, 1992, s. 138).

Eylül 1912 tarihine gelindiğinde mevcut siyasi kadro yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan devam eden İtalya savaşının vermiş olduğu yorgunluk diğer taraftan baş gösteren Balkan savaşı devlet idaresinin İtalya ile barış anlaşması imzalanmasını zorunlu kılmıştır çünkü devletin aynı anda her iki cephede de savaşacak mecali kalmamıştır. İç siyasette ise bir yanda krizlerle mücadele etmenin gayreti içerisinde bulunan Zabıtân Grubu ve desteklediği hükümet yer alırken diğer yanda ise henüz son nefesini teslim etmemiştir ve iktidara yeniden gözünü dikmiş olan Cemiyet'in bir umut iktidarı geri alma hevesiyle yeniden örgütlenme ve hamle yapma tertibatı yer almıştır. Bu amaç farklılığı üzerinden çok geçmeden bir grup İttihatçı Bab-ı Âli'ye sürpriz bir baskın gerçekleştirmiştir. Toplantı halinde bulunan kabine Enver Paşa'nın liderliğinde bir grup subay ile birlikte 23 Ocak 1913 tarihinde baskına uğramıştır (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 147). Tarihte "Bab-ı Âli Baskını" olarak yer edinen bu hadise kartların yeniden karılmasına ve dengelerin yeniden değişmesine yol açmıştır. Bu sürpriz baskın ile birlikte Harbiye Nazırı Nazım Paşa vurulmuştur ve şakaklarına kondurulan silah karşısında aciz kalan Kamil Paşa ise istifasını sunmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine muzaffer bir edayla Enver Paşa istifa yazısını Padişah'a sunmak üzere saraya götürmüştür (Lewis, 2010, s. 304). Talat Bey, Enver Bey ve Yakup Cemil gibi bir grup İttihatçı tarafından tertip edilen bu baskın ile birlikte Kamil Paşa'nın kurduğu dördüncü hükümet 23 Ocak 1913 tarihinde son bulmuştur. Böylelikle "Bab-ı Ali Baskını, Türk siyasal yaşamında siyasal iktidarın silah zoruyla görevden alındığı ilk olay" olarak ülkemizdeki askeri müdahalenin ilk örneğini oluşturmuştur (Tekin ve Okutan, 2015, s. 41).

Bu gelişmeler sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti yeniden siyasal iktidara gelmiştir. Ancak, iktidar kadrosunda önemli bir farklılık belirmiştir: "1908-1912 arası dönemde Jön Türklerin sivil kanadı iktidardaydı; Bâb-ı Âli baskını sonrasında ise askerî-aksiyoner kanat iktidara gelmiştir" (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 147). Yeni sadrazam olarak Mahmut Şevket Paşa tayin edilmiştir fakat Paşa kısa bir süre sonra siyasi suikasta kurban olmuştur. Bunun üzerine Cemiyet eski otoriter kisvesine bürünerek muhalefetin ortadan kaldırılmasına yol açmış, "fiilen tek parti sistemine dayalı bir düzen kurmuş" (Uslu ve Aytekin, 2016, s. 147), "hem iktidarı tamamen devralmıştır hem de otoriter ve he-

sap sorulamaz tavrını en üst noktaya çıkarmış” (Tekin ve Okutan, 2015, s. 43) ve mutlak bir diktatöryal sürecin tekrar başlamasına kapı aralamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

II. Meşrutiyet döneminde asker sivil ilişkileri problemlili meselelerin başında yer almıştır. Bunun temel nedeni, siyasal iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği politikalar ve hayata geçirdiği siyasalar neticesinde muhalefetin parlamenter sistemden tasfiye edilmesi ya da sistemin dışına itilmesidir. Gittikçe otoriter ve diktatöryal bir yönetim eğilimi sergileyen Cemiyet karşısında muhalefet bir çıkış yolu arayışı içerisinde bulunmuştur. Bu arayışın ordu içerisinde gittikçe derinleşen ayrılıklarla aynı zamana denk gelmiş olması muhalifler açısından sonuçları itibariyle olumsuz bir durum olmuştur. Zira ordu içerisinde Cemiyet karşıtı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan ve dönemin muhalif isimlerinin açık ya da örtük desteğiyle dönemin siyasal konjonktüründe baskın rol oynayan ve bir geleneğe kapı aralayan Halaskârân-ı Zabıtân Grubu toplumda büyük bir karşılığa sahip olduğu imajını vererek İttihatçı Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesine yol açmıştır. Türk siyasal yaşamında ilk defa bir hükümetin muhtıra ile iktidarı kaybetmesine yol açan bu çıkış stratejisi dönemin muhalif gruplarının başarısıdır. Ancak, bu hareketin niteliği, büyüklüğü veya etki gücü gizlilik politikası ve hücrevari örgütlenmesinden ötürü net olarak ölçülemediğinden Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun geniş örgütlenme imkanına erişmiş etkin bir siyasal kuvvet olarak nitelendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Temel etkisini bazı kişi ya da kurumlara gönderdiği muhtıralarla/beyannamelerle/mektuplarla göstermiştir. Bir strateji olarak bu yöntemin benimsenmiş olması Grubun gerçek gücünün niteliğini ölçmede bariyer işlevi görmüştür. İktidar kanadınca, kendilerine muhalif olan herkesin mensubu olduğu büyük ölçekteki bir grup olarak nitelendirilmiş olması Halaskârân-ı Zabıtân Grubu'nun etkisini artırmış olabilir. Siyasal yaşamda önemli sonuçlara yol açan bu etki başta Sait Paşa hükümetinin devrilmesine ve Meclis-i Mebusan'ın lağvedilmesine kadar önemli sonuçlara yol açmıştır. Dahası asker sivil ilişkilerinin niteliğini yeniden düzenleyen bir dizi yasal metnin tanzim edilmesi gibi çeşitli uygulamalara da başvurulmuştur.

Gizli bir ihtilal ve cuntacı örgütlenme olarak siyasal yaşamda boy gösteren Halaskârân-ı Zabıtân Grubu, kurumsal bir kimlik elde edememiştir. Diğer bir ifadeyle dernekleşme ya da partileşme sürecine girememiştir. Ülkedeki siyasi ve toplumsal kaosun ayyuka çıktığı bir zaman diliminde kurtarıcı bir kaynak ya da araç olarak kendisini topluma sunmuş ve kendini ortaya çıkaran sonuçların mimarı olarak göstermiş olmasına rağmen uzun soluklu bir varlık gösterememiştir. Bu sebepten, 1913 yılına gelindiğinde gelişi gibi gidişi de gizemli olmuştur. Ancak, bu hareketi *Meşrutiyet'i kurtarmak* endişesinin bir tezahürü olarak okumak yerinde bir girişim olacaktır. Zira bu dönemde siyasal yaşama müdahil olmanın gerekliliği dönemin aydınınının sorumluluğu olarak askerinin şahsında müsemma olmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (2. Basım). (Y. Alogan Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Alkan, A. T. (1992). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Aydın, M. (1990). Milli Mücadele Yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Bir Grup: Zabıtân Grubu (27 Ekim 1920 - 20 Eylül 1921). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1), 11-27.
- Çaylak, A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe & H. Kaplı (Der.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi* içinde (23-58) (3. Basım). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çeviker, H. C. (2022). II. Meşrutiyet Döneminde Meydana Gelen Bir Hükümet Darbesi: 23 Ocak 1913 Babıâli Baskını. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 8(1), 159-170.
- Hale, W. (1996). *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (A. Fethi Çev.). İstanbul: Hil Yayın.
- Karpat, K. H. (2013). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel Ekonomik Temeller* (4. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (4. Basım). (B. B. Turna Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Özata, M. (2021). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Gerçekleşen Askeri Müdahalelerin İngiliz ve Amerikan Gazetelerindeki Yansımaları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(103), 185-203.
- Öztürk, M. (1993). *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tekin Y. & Okutan Ç. (2015). *Türk Siyasal Hayatı* (3. Basım). Ankara: Orion Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. (Cilt. 1) (2. Basım). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türe, F. (2013). Hürriyet ve İtilaf Fırkası. T. Uzun (Der.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (57-80). Ankara: Orion Kitabevi.
- Uslu A. & AYTEKİN E. A. (2016). Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu & A. Uslu (Der.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (95-199) (Gözden Geçirilmiş 2. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (4. Basım). (Y. Saner Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.